

HEGEL'İN *FENOMENOLOJİSİ'NDE* YUNAN DÜNYASININ YA DA TİNİNİN DOĞRULUĞU OLARAK *EYLEM* VE *BİREYSELLİK*

İHSAN BERK ÖZCANGİLLER*

Özet: Hegel *Tarih Felsefesi Üzerine Dersler*'de Antik Yunan'da tinin kendisini evinde hissettiğini ve gerçek anlamında yeniden doğuşunun bu toprakta gerçekleştiğini söyler. *Tinin Fenomenolojisi* adlı eserde ise Hegel tinin kendilik bilincine ulaşmasının fenomenal bilgi bakımından betimlemesini sunar. Tinin kendilik bilincine ulaşma yolculuğundaki ilk aşama dolaysızlığı içerisinde var olan tin olarak Antik Yunan Dünyası'dır. Antik Yunan dünyasında tinsel töz ile bireyin canlı bir bütünlüğü vardır ve bu henüz üzerine düşünülmemiş verili bir gerçekliktir. Antik Yunan Tini hem tözsel hem de bireysel olanın dolaysız birliğidir; tam da bu sebeple henüz modern öznellik anlayışının olgunlaşmamış olduğu bir bireysellik bilincini ortaya koyar. Bu bilinç durumu antik Yunan tininin dolaysız birliği ya da güzel uyumunun dağılmasına sebep olacaktır. Eylem ile birlikte antik Yunan'daki güzel uyum çatışmaya doğru ilerler ve bu çatışmanın tarafları törel tözün güçlerinin edimsel savunucularıdır. Antik Yunan tininin iki tözsel kuvveti olan ilahi yasa ile insani yasanın doğal ve dolaysız savunucuları olan edimsel bireyler, eyleme geçtikleri anda birbirlerinin yıkımına doğru ilerlerler. Tinin iki özsel yanından her ikisi de karşıtında kendi bütünlüğünü göremediğinden, sonuç uzlaşımın sağlanamaması ve bir sonraki bilinç şekline geçişin zorunludur. Böylece kendinde ya da kavramsal olarak antik Yunan dünyasında törel töz ile bireyselin canlı bir birliği vardır. Bununla birlikte kendisi-için ya da deneyimsel olarak antik Yunan tininin güzel uyumu biri ilahi diğeri de insan yasanın boyun eğmez iki karakterine bölünür. Bireylerin haklarını teslim edemediğinden ötürü yazgısına boyun eğer ve bireyselliğin soyut da olsa tanındığı bir sonraki dünya tini olarak Roma dünyasına yerini bırakır.

Anahtar Kelimeler: Tin, Eylem, Bireysellik, Öznellik, Törelilik, İkilik

* Öğr.Gör. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi

IN HEGEL'S *PHENOMENOLOGY ACT AND INDIVIDUALITY* AS TRUTH OF GREEK WORD OR SPIRIT

Abstract: In *Lectures on The Philosophy of History*, Hegel submit that spirit feels itself at home in ancient Greek and indeed it is reborn in this land. Hegel present a description of spirit's reaching to self-consciousness with regard to phenomenal knowledge in the *Phenomenology of Spirit*. In spirit's journey for being attain its self-consciousness, the first stage is the ancient Greek world as a spirit which exist in immediate manner. There is a living totality of spiritual substance and individual in ancient Greek world; and this is a given reality which has not yet been reflected on. Ancient Greek spirit is a unity of the substantial and the individual; for the very reason it reveals an awareness of individuality which has not yet ripened in a manner of modern subjectivity. This state of consciousness will give rise to disintegration of ancient Greek spirit's unity or beautiful harmony. With go into action, ancient Greek's beautiful harmony proceed to the conflict and the conflict's champions are actual individuals of the powers of ethicak substance. As soon as the actual individuals go into action who are natural and immediate defenders of two substantial power as divine and human right, they move toward the destruction of each other. Since the both of the essential aspects of spirit don't see its totality in its opposite, the result is a irreconcilableness and the necessity of proceeding to the higher shape of consciousness. Thus in itself or conceptually there is a living unity of ethical substance and individual in ancient Greek world. Nonetheless for itself or experientially the beautiful harmony of ancient Greek spirit dissolves into two obstinate characters as the champions of divine right and human right. And since in that conflict the individuals' rights couldn't be understood as a whole, ancient Greek spirit bow to its Fate and give place to Roman world as a following world spirit which recognise the individual as a self even though it is abstract.

Keywords: Spirit, Action, Individuality, Subjectivity, Ethical Life, Duality.

Genel Olarak Tin

*Tinin Fenomenolojisi'*nde bilinç fenomenal bilginin mutlak bilgiye doğru uzanan yolculuğunda doğruluğu ilk olarak nesneden yana ve ardından da öznenen yana koyar. Bu aşamalar Bilinç ve Özbilinç şekillerini oluşturur. Diyalektik harekette söz konusu bilinç şekilleri eksikliklerini deneyimler ve bir sonraki şekil olarak Akıl'a ilerlerler. Akıl ise tüm gerçeklik olduğunun kesinliğinden doğruluğa

yükseldiğinde ve hem kendisinin kendi dünyası ve hem de dünyanın kendisi olduğunun bilincine vardığında Tin olarak kendisini gösterir.¹ Böylece Tin aklın doğruluğudur. Tin'e kadar olan bilinç şekilleri Bilinç, Özbilinç ve Akıl, kendi bütünlüklerinde zamansal olsalar da birbirleriyle ilişkilerinde zaman dışı bir ilişkiye sahiptirler. Hegel Tin'den önceki bilinç şekillerinin tinin soyut biçimleri olduklarını ileri sürer. Tin bu momentlerini kendisinden ayırır ve belirli bir süre her birinde bulunur.² Şimdi tüm bu soyut momentlerin zemini ve özü olan Tin edimsel ve tarihsel³ bir gerçeklik olarak kendisini gösterir. Ancak Tin önceki bilinç şekillerine göre ne denli zengin olursa olsun yine de dünya sahnesine ilk kez çıktığından ötürü, fenomenal bilginin mutlak bilgiye doğru yolculuğunda her bir bilinç şeklinde olduğu gibi ilkin dolaysızdır. Bir başka deyişle soyut bir evrensellik olarak var olur ve bunun somut bilinci ya da tinin tin olarak kendilik bilinci gerekir. Somut bilinç ise ancak Tinin yalınlığında kendisini bölmesi ve ardından bu bölünmeden kendisine geri dönmesi ile mümkündür. Böylece baştaki yalın dolaysızlığından kurtulacak ve dolayım kazanarak soyut değil somut hale gelecektir.⁴

¹ G. W. F. Hegel, **Phenomenology of Spirit**, Çev. A.V. Miller, Oxford University Press, 1977, 438, s.263. Çalışmamızda Hegel'in eserlerinin temel olarak İngilizcesi alınmış olmakla birlikte her biri çalışmada Almancaları ile karşılaştırılmış ve paralel olarak takip edilmiştir. *Tinin Fenomenolojisi* dışında Hegel'in eserlerinin karşılaştırması için kullandığımız Almanca kaynak 20 ciltlik Suhrkamp edisyonudur. *Tinin Fenomenolojisi* için ise Johannes Hoffmeister'in 1952 yılı edisyonunu tercih ettik.

² A.e., 440, s. 264.

³ Bkz.: G.W.F. Hegel, **Lectures on the History of Philosophy**, Çev. E. S. Haldane ve Frances H. Simson, 3c., London, Kegan Paul, Trench Trübner and Co., LTD., 1896, C: III, s.545-47.

⁴ Hegel *Fenomenoloji*'nin Önsözü'nde şöyle yazar: "Bu kendinde ve kendisi-için varlık ilk başta yalnızca bizim-içindir ya da kendindedir, o tinsel tözdür. Ancak o bunun yanı sıra kendisi-için olmalıdır, tinsel bilgisi ve kendisinin Tin olarak bilgisi olmalıdır; yani kendisine nesne olmalıdır ancak o ayrıca dolaysızca dolayımli bir nesne olmalıdır, bir başka deyişle kendisine geri yansıyan aşılımış bir nesne olmalıdır. Tinsel içeriği kendisi tarafından oluşturulduğu müddetçe, o yalnızca bizim-için kendisi-içindir. Ancak kendisi için de kendisi-için olduğunda, bu kendisini oluşturma, bu saf kavram onun için içerisinde varoluşuna sahip olduğu nesnel ögedir ve bu yolla, kendisi için varoluşunda o kendisine

Bilincin tinin tin olarak bilgisini edinmesinde yaşadığı deneyim ve böylece de gelişim *Töz'den Özne*'ye doğrudur; bir başka deyişle yalnızca varolan tinden tinin kendisini bilmesine doğrudur. Başlangıçta doğal olan ile tinsel olanın birliğinde ortaya çıkan tin henüz bu dolaysızlık aşamasında kendisine yabancı bir içeriği potansiyel olarak barındırır ki bu potansiyel olan içerik deneyimin seyrinde edimsel hale gelir ve tinin dolaysız bütünlüğünü bozar. Bu durumda Tin kendisinin bilincine varma ya da özgürleşme sürecinde dolaysız yalınlığından kendisine yabancılaşmış Tine ilerlemek zorunda kalır. En sonunda ise kendisinden emin Tin olarak kendisine geri döner ve dairesel hareketini tamamlar. Ancak yine de şunu belirtmek gerekir ki Tin'in kuvveti tam da kendi yalınlığını bölüp kendi başkasında kendisini tanıyıp kendine geri dönme hareketini hiç durmadan yerine getirmesindedir. Bir başka deyişle Tin tüm bu diyalektik hareketin sonunda hareketsiz durağan bir doğruluğa ulaşırsa, o artık tin değildir. Bu durumda ise kendilik ile dünya ya da özne ile nesne arasındaki uzlaşsızlık devam edecek ve özgürleşme süreci eksik kalacaktır. Bir başka deyişle dinginliğe ulaşmış ve hareketsiz kalan tin sadece içi boş evrensel bir soyutlama olarak var olur. Bu ise Hegel'e göre dünya tininin gidişatına ters bir durumdur.

Öyleyse Tinin özgürleşme süreci ve diyalektiği bir bakıma sonsuzdur diyebiliriz. Zira Tinin tarihsel seyri içerisinde bir sona ulaştığını söylemek Hegelci diyalektik bakımından mantıksızdır. Hegel *Fenomenoloji*'nin son aşaması olan Mutlak Bilgi'de zamanın Tinin orada varlığı olduğunu söyler. Ancak Tin burada zamanın ötesinde bir doğruluk olup zamanda kendisini gösteren bir aşkınlık olmadığı gibi kötü sonsuz şeklinde niteleyebileceğimiz zamana dolaysız bir batmışlık olup birbirini takip eden anların dışsal bir dizisi de değildir. Tin *zamanda* kendisini gösterirken ayrıca Mutlak Bilgi aşamasında kendisini *zaman olarak* ortaya koyar. Bu farkındalık ile birlikte Hegel'in Önsöz kısmında dile getirdiği “Doğru yalnızca sistem olarak edimseldir ya da Töz özsel olarak Öznedir” görüşü

geri yansımış olan bir nesnedir. Bu şekilde gelişerek kendisini Tin olarak bilen Tin Bilimdir.”, Hegel, **a.g.e.**, 25, s.14.

açık kılınır. Ayrıca hareketin dairesel olduğunun farkındalığı da doğrunun bir bütün olduğunu ve bu bütünün de kendi gelişimi yoluyla kendisini tamamlayan bir özden başkası olmadığını ortaya koyar. Böylece Hegel’de tinin tarihsel gelişimini okurken bunun yalnızca tarihin belirli bir zamanında olmuş bitmiş ve bundan böyle tekrarı olmayacak bir gerçeklik gibi algılanmamasının daha doğru olacağı kanaatindeyim. Elbetteki burada gerçekleşen tekrar tıpatıp aynılık şeklinde olmayacaktır. Zira Hegelci diyalektiğin gereği bir sonraki aşama bir önceki aşamayı içermekle birlikte yine de aşar ve yeni bir içerik yükler. Sonuç olarak Tin kendilik ile dünya ya da bilinç ile gerçeklik arasındaki uzlaşmazlığın çözümünde ve özgürlüğün kazanılmasındaki ebedi harekettir diyebiliriz.

Fenomenolojik gelişimin seyrinde, Akıl bilinç şeklinin sonuna ulaşıldığında Tin, kendilik ile dünyanın birliği olarak kendinde ve kendisi-için şeklinde belirir. Bir başka deyişle bireysel bilinçten evrensel özbilince yükselme gerçekleşir. Tin dünya tarihinde edimsel olan Akıldır. Biçimsel ahlak açıklamasının ötesine geçebilmek için somut toplumsal yapıları incelememiz gerekir ve bu da ancak tikel tarihsel toplulukları incelemekle mümkündür. Hegel’in Mutlak Bilgi kısmında Tin hakkında söylediği gibi, “Tin’in kendine ilişkin bilgisinin biçimini ileriye taşıma hareketi gerçek tarih olarak yerine getirdiği çalışmadır.”⁵ Toplum Tin’de tarih boyunca hareket eder ve bu hareket de söz konusu toplulukların dünya tarihi sürecinde ortaya koydukları doğruluk iddialarını şekillendirir.⁶

Tin töz olmanın yanı sıra evrensel, kendisiyle özdeş ve kalıcı öz olarak herkesin eyleminin hareketsiz katı zemini ve başlangıç noktasıdır. Bunun yanı sıra Tin herkesin amacı ve gayesidir; düşüncede dışavurulan her özbilincin

⁵ A.e., 803, s.488;. Ayrıca *Hukuk Felsefesi*’nde de Hegel bu konu hakkında şunları söyler: “Törelliğin hakiki biçimlenişinin tarihi dünya tarihinin bütün gidişatının içeriğidir.” Bkz.: G.W.F. Hegel, **Hegel’s Philosophy of Right**, Çev. T. M. Knox, New York, Oxford University Press, 1978, 273, s. 176.

⁶ Jon Stewart, **The Unity of Hegel's "Phenomenology of Spirit": A Systematic Interpretation**, Evanston, Illinois, Northwestern University Press, 2000, s.291.

kendindedir. Bu töz aynı zamanda onların birliği ve özdeşliği olarak herkesin ve her bir kimsenin eylemiyle üretilen evrensel iştir. Çünkü Tin *kendinde* olduğu denli de *kendisi-içindir*, kendiliktir ya da eylemdir. Hegel'in *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'inde belirttiği gibi, ".....tüm somut gelişimi, dışsal varoluşu ve zenginliği ile kuşatılmış Tin kavramı tını kusursuzlaştırmaya, kendisini ilerletmeye ve tinden yola çıkarak gelişmeye çabalar. O hiç durmadan yoluna devam eder, çünkü tin tam da bu ilerlemedir."⁷ Töz olarak Tin sarsılmaz ve yansız kendisiyle özdeşliktir ancak kendisi-için-varlık olarak ise parçalanmış, kendisini-feda eden ve yüce gönüllü bir varlıktır. Bunda her bir birey kendi işini yerine getirir evrensel varlığı parçalar ve ondan kendisine düşen payı alır. Özün bireylere çözülüşü tözün devinimi ve ruhudur. Tam da bu sebeple töz/evrensel öz kendilikte dağılan varlıktır ve böylece de o ölü ya da durağan bir öz değil aksine edimsel ve canlı bir şeydir. Tin kendisini taşıyan, mutlak ve gerçek özdür.⁸ Tin, bilinç ya da varlığın farkındalığı ile öz bilinç ya da kendiliğin farkındalığının varolan canlı birliğidir. Tinde aklın törel özü gerçek dünyadır. Bu dünya ise bir halk (**Volk**) olarak belirir.

Kendilik ile varlığın canlı birliğinin ilk olarak ortaya çıktığı törel bilinç antik Yunan⁹ dünyasıdır. Hegel *Tarih Felsefesi Üzerine Dersler*'de, Yunanlıların arasında kendimizi evimizde hissettiğimizi söyler; zira burada tinin toprağındayızdır.¹⁰ Bu dünya bedenselleşmiş tin ve tinselleşmiş duyusal olarak duyusal şimdide varolur. Hegel *Fenomenoloji*'nin Sanat Dini bölümünde Yunan sanatı ile dinini bir arada ele alır. Sanat dini olarak Yunan dini kendiliğin soyut tözsellik tarafından emildiği Doğal Din aşamasının ardından kendiliğin bir özne

⁷ Hegel, **Lectures on the History of Philosophy**, C: III, s.546.

⁸ Hegel, **Phenomenology of Spirit**, 439, s.264.

⁹ *Tinin Fenomenolojisi*'nde törel yaşam/törellik antik Yunan ile sınırlıdır. Hegel *Hukuk Felsefesi*'nde törelliği çok daha geniş kapsamlı olarak ele alır bkz.: Hegel, **Hegel's Philosophy of Right**, 142-360. Hegel'in törellik anlayışı üzerine bir inceleme olarak Bkz.: G.W.F. Hegel, **Hegel: Political Writings**, Çev. H.B. Nisbet, Ed. Laurence Dickey and H.B. Nisbet, Cambridge University Press, 1999, s.xviii-xxxiii. Hegel'in Yunan dünyasına ilişkin daha detaylı açıklamaları için Bkz.: G.W.F. Hegel, **Philosophy of History**, Çev. J. Sibree, New York, Dover Publications, 1956, s.223-277.

¹⁰ Hegel, **Philosophy of History**, 223.

olarak bilince çıkışının şafağıdır. Buradaki ilk sanat eseri de buna uygun olarak öncesinde tamamen doğadaki tözsel bir güç olarak var olan soyut tanrısal gücün bireysel bir tanrı olarak düşünülüp tasarlanması ve insan biçimli bir heykel şeklinde biçimlenmesidir. Burada her ne kadar özbilinçli özne ürettiği eserde kendi tinselliğini tam olarak kavrayamayıp evrensel ile tekilin tam uzlaşımı gerçekleştirmemiş olsa da yine de bunun ilk kıvılcımı kendisini ortaya koyar.¹¹

Bilinç şekillerinden Akıl, kesinliğini doğrulağa ulaştırmak ve soyut biçimselliğini içerikle zenginleştirmek için en son aşamada yasa koyucu ya da yasa sınavıcı bilinç olarak varolur. Ancak bu tinsel öz kendisi için yasalar koyarken ya da ölçerken içeriksiz ve biçimseldir, böylece de varoluş ve doğruluktan yoksundur. Tinin ilk aşaması olarak beliren antik Yunan törelliğinde, tin doğruluğu içerisinde koyulur. Öz şimdi varolur; bir başka deyişle Akıl aşamasında ortaya çıkan soyut ahlaki ‘olmalı’ ilkesi bir halkın alışkanlıklarında, töresinde, gelenek ve göreneklerinde somut bir biçimde varolur. Bununla birlikte ilk ortaya çıkışında törellik dolaysız bir doğruluk olarak var olur. Bir başka deyişle Tin ancak dolaysız doğruluk olduğunda bir halkın törel yaşamıdır.¹² Böylece Tin özgürleşmek adına bilinç için dolaysızca var olanın ilerisine geçmeli, güzel törel yaşamı¹³ aşmalı ve

¹¹ Sanat dini konusunda Bkz.: Hegel, **Phenomenology of Spirit**, s. 699-747, s. 424-453.

¹² Burada belirtilmesi gereken hassas bir nokta Hegel’de Yunan törelliği ile Modern törellik arasında var olan ayrımdır. *Tinin Fenomenolojisi*’nde Hegel modern törellikten bahsetmez. Yunan törelliğinin ardından kültür ve ahlak bilinç şekillerine geçer. Ancak *Hukuk Felsefesi*’nde Törellik Ahlak’tan sonra gelir ve bu *Fenomenoloji*’deki sıraya terstir. Ama bunun sebebini *Fenomenoloji*’deki fenomenal bilginin seyir sürecinin kendisine özgü tarzı olarak değerlendirebiliriz. Bununla birlikte aklımızsa tutulması gereken önemli nokta en asından sonrasında *Hukuk Felsefesi*’nde ortaya koyulan ilerleyiş biçiminde en sonda yer alan törellik kısmının *Fenomenolojide* geçen törellik kısmından daha geniş kapsamlı olduğunu bilmektir. Bir başka deyişle Hegel burada hem antik Yunan’daki törelliğe değinir hem de bunu aşar ve modern törellikten bahseder. Bu durumda da modern törellik antik Yunan törelliğinden farklı olarak dolayım kazanmış ve böylece de daha zengin ve doğru olmuştur. Bu konuda Bkz.: Hegel, **Philosophy of Right**, 142-360, s. 187-380.

¹³ Duyusal ve tinsel dolayimsız düşünülmemiş soyut birliğini. Hegel’in burada kavram halinde antik Yunan dünyasındaki törelliği Güzel olarak adlandırmasına bir de *Estetik Üzerine Dersler*’deki anlatımı açısından bakabiliriz.: “Klasik güzellik sonsuz içerik, materyal ve biçim dizisi ile birlikte Yunan halkına lütfedilen bir armağandır...Yunanlılar dolaysız edimselliklerinde özbilinçli öznal özgürlük ve törel tözün mutlu ortamında

bilinç şekillerinden geçerek kendisinin bilgisine erişmelidir. Ancak Hegel'in belirttiği üzere bu bilinç şekilleri bir öncekilerden farklıdır; çünkü şimdiki bilinç şekilleri gerçek tin ve asıl anlamında edimselliklerdir. Ayrıca yalnızca bilinç şekilleri olmanın yerine dünyanın şekilleridirler.¹⁴ Tinin çeşitli momentlerinin ya da şekillerinin gelişiminin belirli bir yönü vardır ve bu yön tarihsel gelişime uygundur. İlk tin *töz* olarak kabul edilir; gelişiminin sonunda ise *özne* olarak görülür. Bu dönüşüm antik dünyadan modern dünyaya geçiştir. Tözden Özneye, doğru tinden kendisinden emin tine geçiş *Fenomenoloji*'de sunulur.¹⁵ Böylece törelliğin dolaysızlığına gömülü tin, kendiliğinin farkına varıp dünya ile uzlaşmak adına dolaysızın dolayım kazandığı süreçten geçmelidir. Bu da, kendisini antik Yunan'da dolaysızca evinde hisseden tinin, doğruluğunu kesinliğe ulaştırmak adına vereceği çabanın ve ilerleyişin dünya tarihsel belirişi olacaktır.¹⁶

Şimdi genel olarak Tin'in üç ana aşamasına baktığımızda, ilk aşama diyalektik hareketin kendinde momentini temsil eder. Bu ilk aşama yukarıda da bahsettiğimiz gibi antik Yunan törel yaşamı ile ilgilidir. Yunan törelliği somut bir biçimde yaşanan ancak derin bir biçimde bilinmeyen tinsel doğruluktur. Tinin

yaşamışlardır. Yunanlılar bir yandan kendisini kaybeden öznenin tek bir evrensel töze ya da onun belirli bir tikel yanına batmışlığından ötürü bir kişi olarak kendisine ilişkin bir hakka ve desteğe sahip olmadığı için dini ve politik despotizme sonucu olarak sahip olan, özgürlükten uzak, doğuya özgü birlikte ısrar etmemişlerdir. Ne de diğer yandan bireysel öznenin kendi başına bağımsızca var olabilmek için kendisini bütünden ya da evrenselden ayırdığı dereceye ulaşan bir öznel yaşama kadar ilerlememişlerdir; bu özne yalnızca tamamen tinsel bir dünyanın içsel bütünlüğüne daha yüksek seviyede bir dönüş sonrasında tözsel ve özsel olanla yeniden birleşmesine ulaşır.....Törellikteki evrensel öge ve kişinin iç ile dış yaşamındaki soyut özgürlük Yunan yaşamının ilkesine uygun bir biçimde birbirlerini rahatsız etmeyen bir uyum içerisinde kalır...politik yaşamın tözü bireysellere gömülü olduğu gibi bireyseller de kendi özgürlüklerini yalnızca bütünün evrensel amaçlarını takip ederek kazanmaya çalışmışlardır.” Bkz.: G.W.F. Hegel, **Aesthetics: Lectures on Fine Arts**, 2c., Çev. T.M. Knox, Oxford, Oxford University Press, 1975, 1, s.436-437.

¹⁴ Hegel, **Phenomenology of Spirit**, 441, s.265.

¹⁵ Jean Hyppolite, **Genesis and Structure of Hegel's Phenomenology of Spirit**, Çev. Samuel Cherniak ve John Heckman, Evanston, Northwestern University Press, 1974, s.329.

¹⁶ Peter Kalkavage **The Logic of Desire: An Introduction to Hegel's Phenomenology of Spirit**, Philadelphia, Paul Dry Books, 2007, s.238.

doğruluğu içerisinde ortaya çıkan törel yaşamdan (Antik Yunan) sonra Tinin kendisinin bilgisine doğru attığı ilk adım yasa bakımından biçimselciliğin yeni bir biçimi olacaktır. Tin ilk olarak kendi özüne ilişkin soyut bilgiye ulaştığında, törellik yasanın (**Recht**) biçimsel evrenselliğine gömülüdür. Bu Roma İmparatorluğu olarak beliren Tindir. Gelişiminin bu aşamasında tin kendi içerisinde bölünür. Tinin evrensel ve bireysel yanları arasında bir bölünme gerçekleşir. Roma önceden özbilinç aşamasında gördüğümüz insanda meydana gelen yarılmayı gerçekleştirir. Bu aşamadaki bölünme evrensel olarak imparatorluk ile bireysel mutluluk arasında gerçekleşir. Roma tarafından meydana gelen bölünme modern ve kendisine yabancılaşmış kültür (**Bildung**) dünyasında daha da artar. Nihayetinde inancın öte dünyalılığı ile Aydınlanmanın dünyasallığı arasındaki çatışma olarak belirir. Bu kültür dünyası Fransız Devrimi ve ardından bu devrimi izleyen terör ile birlikte yıkılacaktır. Bunun ardından en yüksek ve üçüncü aşamasında Tin *ahlaktır*. Tin, bu dünya ile öte dünya arasında bölünmesinin ardından kendisini özsellik ve özü de edimsel kendilik olarak kavrayan özbilince geri döner. Bunun en yüksek tezahürü ise vicdandır (**Gewissen**). Tin artık bundan böyle dünyasını ve zeminini kendisinin dışına yerleştirmesin. Vicdan olarak Tin kendisinden emin olan tindir.¹⁷ Tinin *Fenomenoloji*'de ki genel anlamını ve bölümlerinin açıklamasını verdikten sonra şimdi temel konumuz olan Güzel Antik Yunan dünyasını ve bu dünyanın eylem ve bireysellik ilkeleri doğrultusunda nasıl trajik bir biçimde yok olmaya mahkum olduğunu göstermeye geçebiliriz.

Pragmatistlerin ahlâk anlayışının izahı; öncelikle pragmatistlerin “ahlâka” sahip olmadıkları görüşüne, daha sonra pragmatistlerin ahlâklarını insana *faydalı* herhangi bir şeyle doğruladıklarını duyup etkilenen birinin yüzeysel görüşüne bir meydan okuyuştur. Zira pragmatizm daima *pragmata* ya da eylemi öncelediği için hem pratik alanda “iyi”den hem de teorik alanda bir ahlâk teorisinden ayrılmaz; o, *bir anlam teorisi (theory of meaning), bir araştırma teorisi (theory of inquiry), bir*

¹⁷ Hegel, **a.g.e.**, 442, s.265.

doğruluk teorisi (theory of truth) olması yanında her daim *bir etik teorisini* (theory of ethics) seslendirir.¹⁸Bu makale klasik pragmatist kabul edilen William James, C. Sanders Peirce ve John Dewey'in ahlâkın *neliğine* dair görüşlerini (farklı yaklaşımlarasahip olsalar da) genel hatlarıyla ortaya koymaya çalışır.

Pragmatistlere göre ahlâkın mevcudiyeti ilkin insan anlayışları, ikinci olarak deneyime dayanan metafizik görüşleri ve nihayetinde doğruluk anlayışları ile temellendirilebilir. Nitekim James, "Reflex Action and Theism/Refleks Eylem ve Teizm" adlı makalesinde insanın fizikî, ahlâkî, estetik ve entelektüel ihtiyaçlarıyla hayvanlardan ayrıldığını; bu noktada insanî arzu, amaç, ideal ve gayelerin giderilmesinin ahlâkî değerlerin de takip ettiği hat olduğunu ileri sürer.¹⁹ Ona göre eğilimler, ihtiyaçlar ve gayelerimiz ahlâkî bilincimizin makul ve nihaî amaçları içindir. Hatta kozmosun draması ahlâkî amaçlar için mevcuttur;kozmostaki en önemli hadiseler ahlâkla ilgili olanlardır. Bu husus, filozofa göre insan hayatının tesadüflerle oluşmadığını; hayatın temelde eleştirel düşünce ve özgürlüğün dikkatlice kullanımıyla ilerlediğini ve bu yüzden değerli ve anlamlı olduğunu gösterir. Bu hususlar, hayatı yaşarken ahlâkî bir perspektif takip etmemize dair bir ihtiyacı da hatırlatır. James, her daim ahlâkî görevi yüklenmemiz; onun meşru ağırlığına razı olmamız ve ahlâk vazifesi hizmetinde ölmemiz gerektiğini belirtir.²⁰

Pragmatizmin kurucusu C. Sanders Peirce ise, ahlâkın insan için ve insan hayatında temellendiğini; doğru eylem ile doğru akıl yürütmenin amacının öz-kontrol olduğunu ileri sürer. Ona göre insani gelişim mantıki, estetik ve ahlâki alandaki gelişmelere bağlıdır. Bu yüzden *felsefî araştırma* normatif bilimlerle yani, mantık, estetik ve ahlâk alanının araştırmasıyla başlamalıdır. Birbirine derinden ve

¹⁸ James Bissett Pratt, *What is Pragmatism?* New York, 1909, s.9.; John Dewey, *Human Nature and Conduct*, New York, 1930, s.196.; William James, *Pragmatism*, New York, 1907, s.3.

¹⁹ Celal Türer, *William James'in Ahlak Anlayışı*, Elis Yayınları, 2005, s. 91; William James, *The Will to Believe*, New York, 1897, s.131.

²⁰ William James, *The Will to Believe*, s.174.

içten bağlı bu alanlar, insan hayatındaki bilişsel alanı, hisler diyarını ve doğru ile yanlış arasındaki ayrımlar teorisini seslendirir. Bu alanların gayesi, akıl yürütme vasıtasıyla kişinin öz kontrolünü, ahlâkî kararlılığının oluşumunu sağlamaktır. Bu kontrol faaliyetinde mantık, geçerli veya geçersiz çıkarımları; estetik, güzel veya güzel olmayan fenomenleri; etik ise, ahlâksal olarak “doğru” veya “yanlış” eylemleri değerlendirir. Peirce’e göre ahlâk, öz-kontrolün en derin formunu ifade eder ve bu yüzden pragmatizm, benliğe ve topluma yardım eden en güvenilir metodu temsil eder.²¹

Bir diğer klasik pragmatist Dewey, *Human Conduct and Nature/İnsan Davranışı ve Doğa* adlı eserinde ahlâkî, toplumsal yaşamın bir gereği; insana verilen hür irade ile iyiyi seçebilmesinin sistem ve yöntemi olarak tanıtır. Ona göre ahlâkî deneyimde birbirine indirgenemez, tercih edilemez alternatif eylem tarzlarıyla karşılaşır ve seçimler yaparız. Bu seçimler, öncelikle deneyimlerimizin eşsizliğini, ikinci olarak seçimlerimize dair mutlak bir ölçütün olmayacağını, üçüncü olarak ahlâkın durumsal ve bağlamsal bir karaktere sahip olduğunu ifade eder. Bununla beraber Dewey, eylem ve seçimlerimizin davranışlarımızda alışkanlıklar ile daha kontrollü hale getirilebileceğini; ahlâkî deneyimde alışkanlıkların ya da tekrarların olumlu ve işlevsel bir rol oynayacağını da belirtir.²² Bu hususlar Dewey’in ahlâkî günlük deneyimlerimizde oluşan “iyi yaşama sanatı” olarak değerlendirdiğini gösterir.²³

²¹ Celal Türer, *C. S. Peirce’ün Pragmatik Felsefesi*, Üniversite Kitabevi, 2004, s. 86-87, 120.

²² John Dewey, *The Collected Works of John Dewey 1882–1953*, ed. Jo Ann Boydston, Southern Illinois University, 1969–1991. Hazırlanan ansiklopedinin ciltleri *The Early Works: 1882–1898 (EW)*, *The Middle Works: 1899–1924 (MW)*, *The Later Works: 1925–1953 (LW)* olarak yayınlanmıştır. Bundan sonraki dipnotlar hangi döneme ait oldukları, cilt ve sayfa numaraları şeklinde belirtilecektir. *MW*, 14, s. 164; Celal Türer, “John Dewey”, *Doğudan Batıya Düşüncenin Serüveni*, ed. B. Ali Çetinkaya, 2015, 4. Cilt, s. 138.

²³ G. Fernando Pappas, *John Dewey’s Ethics, Democracy as Experience*, Indiana Press, 2008, s. 11; 78.

Antik Yunan Dünyasının Kendinde ya da Kavramsal Olarak Ahenkliği ve Çatışma

Hegel *Fenomenoloji*'de törellik incelemesine ilkin mantıksal ya da kavramsal yapısının taslağını sunmakla başlar. Buradaki baş aktör *eylemdir* (**Handlung**). Eylem trajik bir biçimde eylemde bulunan bireyleri, kent devletini (**polis**) ve nihayetinde antik Yunan²⁴ dünyasını yok olmaya götürecek olan etkendir.²⁵ Yalın doğruluğu içerisinde tin *bilinçtir* ve böylece momentlerini birbirinde ayrı tutar, bir başka deyişle tin bilinç olduğundan özne-nesne karşıtlığı söz konusudur. Tini töz ve tözün bilinci olarak ayıran etken eylemdir. Töz de tıpkı bilinç gibi eylem dolayısıyla bölünür. Evrensel öz ve amaç olarak töz, kendisiyle tekilleşmiş edimsellik olarak yüzleşir. Bilincin özne ve nesne ayrımı olmasının törellikteki yansıması, toplumun bireysel üyesiyle bu bireyselin kalıcı tözü ve doğruluğu olan toplum arasındaki ayırım şeklinde gerçekleşir. Tin *özbilinç olarak* ise bu ayrı momentleri birleştirir. Burada sonsuz orta terim olarak örtük bir biçimde kendisiyle tözün birliği olan özbilinç, şimdi açık bir biçimde bu birlik haline gelir ve evrensel öz ile onun tekilleşmiş edimselliğini birleştirir. Tekilleşmiş edimselliği evrensel öze yükselterek ve evrensel özü de tekilleşmiş edimselliğe alçaltarak bunu yapar. İlkinde törelliğe uygun bir şekilde eylemde bulunma gerçekleşir ve ikincisinde ise yalnızca düşüncede varolan töz ya da amaç gerçek kılınır ya da

²⁴ Hegel kronolojik dünya tarihi incelemesine antik dünya ile başlar. Tin bölümünün ilk başlığı olan 'törellik'de Hegel batı medeniyetinin iki büyük uygarlığı olan antik Yunan ile Roma İmparatorluğu'nu inceler. Hegel *Fenomenoloji*'den farklı olarak *Tarih Felsefesi üzerine Dersler*'de bu sistemden farklı olarak antik Yunan ile değil 'Doğu Dünyası' ile incelemesine başlar. Ancak Hegel'in *Fenomenoloji*'de doğu dünyası ile değil de batı medeniyetinin iki büyük uygarlığı antik Yunan ve Roma İmparatorluğu ile başlamasının bir nedeni vardır. Bu neden de Hegel'in felsefe sistemine uygun olarak tarihin asıl anlamda antik Yunan ile başlamasıdır. *Tarih Felsefesi üzerine Dersler*'de şöyle demektedir: "Çin ve Hindistan sanki dünya tarihinin dışında bulunurlar; onlar yalnızca unsurların varsayımı gibidirler ki onların canlı gelişimini oluşturmak için söz konusu unsurların birleşimi dört gözle beklenir.", Hegel, **Philosophy of History**, s.116. Başka bir yerde de şunu dile getirir: "Tin'in asıl anlamda ortaya çıkışı ve hakiki yeniden doğuşu için ilk olarak Antik Yunan dünyası beklenmelidir.", **A.e.**, s.223.

²⁵ Kalkavage, **a.g.e.**, s.239.

dışavurulur. Eylemde bulunurken bir yandan kendimi tözden bağımsız diğer yandan ise tözde içerili olarak deneyimlerim. Özbilinç kendiliği ile tözün birliğini kendisinin işi ve böylece de edimselliği olarak meydana getirir.²⁶ Tin ilk başta dolaysızca varolmakla birlikte, yani töz ya da bireylerin kendisinde var oldukları töz olmanın yanı sıra onların, yani bireylerin meydana getirdikleri bir şeydir. Bu sebeple bireysel bilinç onu kendi işi kıldığında tözü edimselleştirdiği gibi tersine başlangıçta kendinde ya da soyut evrensel tin olarak varolan töz de bireylerin gerçekleştirdiği törel eylem içerisinde edimsel olur ve canlılık kazanır. Böylelikle kendilik ile tözün canlı birliği gerçekleşir.²⁷

Bilincin momentlerinin bu ayrı düşüşlerinde, yalın töz ya da evrensel öz bir yanda özbilince karşıt olmaya devam ederken, diğer yanda bu karşıtlıkla birlikte kitlelere ayrılan bir dünya olarak kendi içerisinde bilincin doğasını, yani kendini ayrımlaştırmayı ortaya koyar. Böylece tin kendisini oluşturan iki momente, yani bir yanda *bireysel*in yasasına ve diğer yanda ise *evrensel*in yasasına ayrılır ve bu momentlerin her birisi farklı bir kitleyi ya da toplum sınıfını yönetir. Hegel'in dile getirdiği şekilde ise, "...töz kendisini insani ve ilahi yasa olmak üzere iki ayrı törel öze ayırır."²⁸ *İnsani yasa* kente bağlılığı ve meclis ile savaşa katılımı, *ilahi yasa* ise aile bağlılığını yönetir. İnsani yasa kamunun ve erkeğin, ilahi yasa ise özelin ve kadının alanıdır. Bireyin eyleme geçişinden önce bu kitleler ya da yaşam alanları törel bütünlükte uyum içerisindeydi. Ancak bireyin eylemiyle birlikte bu alanlar çatışmaya girer ve birbirlerine karşıt olurlar.²⁹ Tinin kendisini böldüğü şekilde özbilinç de kendi karakterine ve doğasına göre bu güçlerden, momentlerden birini sahiplenir ve onu mutlakmış gibi savunur. Sonuçta ise özbilinç kendi eyleminde

²⁶ Hegel, **Phenomenology of Spirit**, 444, s. 266. Tin bölümünün çevirisi için ayrıca bkz.: **Spirit: Chapter six of Hegel's Phenomenology of spirit, with introduction, notes, and commentary**, Ed. Daniel E. Shannon, Çev. the Hegel Translation Group, Trinity College, University of Toronto, Hackett Publishing Company, 2001.

²⁷ Hyppolite, **a.g.e.**, s.335.

²⁸ Hegel, **Phenomenology of Spirit**, 445, s. 266.

²⁹ Kalkavage, **a.g.e.**, s.240.

hem tözün kendisini böldüğü söz konusu güçlerin karşıtlığını hem de onların karşılıklı yıkımını deneyimler.³⁰ Özbilinç ya da birey törel olarak bildiği şeyle kendinde ve kendisi-için törel olan arasında varolan karşıtlığı deneyimler. Hegel *Fenomenoloji*'de bu çatışmanın ya da karşıtlığın modeli olarak Sophokles'in Antigone adlı oyununda Antigone ile Kreon arasındaki çatışmayı konu edinir. Hegel'in törel dünyaya ilişkin açıklamasının tamamını bu tragedya biçimlendirir ve yönetir.³¹

Burada önemli olan bir diğer nokta ise söz konusu çatışmanın yalnızca bireylerle sınırlı olmadığıdır. Zira bu bireylerde ya da trajik eylemde³² vücut bulan şey bizzat törelliğin kendisidir ve burada törelliğin iç çatışması görünür olur. *Eylem* sayesinde *kendinde* olarak var olan törellik *kendisi-için* olur yani *özbilinç* haline gelir. Böylece özbilinç tinin edimselliği ve doğrudur olur. Özbilincin yaşadığı ve bilgisini edindiği çatışmanın sonucunda özbilinç kendi çöküşünü yaşadığı gibi, törel töz de bizzat bu hareket aracılığıyla edimsel özbilinç olduğundan, bu

³⁰ Tinin kendisini güçlere ayırıp bu güçlerin birbirlerine karşıtlık oluşturup ardından bu karşıtlıkta yitip gitmeleri ve kalıcı birer töz olmaktan ziyade yalnızca birbirleriyle olan ilişkilerinde varolabilen momentler olarak kendilerini göstermeleri konusunda ayrıca Bilinç kısmının bir bölümü olan Anlama Yetisi ve Kuvvet kısmında kuvvetler oyunu açıklaması bu konunun kavranılmasında yardımcı olacaktır. Bkz.: Hegel, **Phenomenology of Spirit**, 136-139, s. 81-85.

³¹ Hyppolite, **a.g.e.**, s.240.

³² Hegel *Fenomenoloji*'de 'Törel Eylem' kısmında evrensel ile tekil arasındaki uzlaşım mücadelesinde gerçekleşen trajik çarpışma için Sofokles'in tragedyası Antigone'nin baş karakterleri olan Antigone ve Kreon'u seçtiği gibi *Felsefe Tarihi Üzerine Desrler*'de de ayrıca Sokrates ile Atina devleti arasındaki ilişkiyi de trajik olarak betimler. Burada Sokrates, antik Yunan dünyasının tözselliğinde içkin olan bireysellik ilkesini ön plana çıkartıp bireyi var olan değerleri sorgulamaya itmekle ve bunu da kendi içindeki sese dayanarak yapmaya çalışmakla dış bir otorite ya da verili yasanın sorgulanmadan kabul edilen tözselliğini sarsmakla antik Yunan dünyası için henüz yabancı olan sonsuz öznel özgürlük düşüncesini ifşa eder. Bu da onun ve ardından Yunan dünyasının trajik sonunun göstergesi olur. Sokrates ve trajedi için Bkz.: Hegel, **History of Philosophy**, 1, s. 446-448; Sokrates ile birlikte öznellik düşüncesinin edimselleşmesi için Bkz.: Hegel, **a.g.e.**, s. 384-389; Hegel, **Philosophy of History**, s. 270.; ayrıca Bkz.: Timothy C. Luther, **Hegel's Critique of Modernity: Reconciling Individual Freedom and The Community**, Lexington Books, New York, 2009, s. 81.

diyalektik hareketin sonucunda kendisinin de çöküşünü deneyimler.³³ Bununla birlikte diyalektiğin belirlenimli olumsuzlama ilkesince, bu mutlak anlamda bir yok oluş değil sadece içerilerek bir sonraki aşamaya devam etme olduğu için, bu söz konusu yok oluşta edimselliği kendi özbilinci olan ve bu ortadan kalkan dünyanın yerine geçen yeni bir dünya yani İmparatorluk Roması'na ait dünya sahneye çıkacaktır. Böylece törellik üç aşamadan geçmektedir. İlkinde o karşıtlıkların, yani evrensel ile bireyselin, ilahi yasa ile insani yasasının, aile ile devletin ve kadın ile erkeğin güzel uyumudur. İkinci olarak bu karşıt kutuplar birbirlerine karşı mücadeleye girişirler ve törel uyum yok olur. Üçüncü ve son aşamada ise antik Yunan dünyası Roma İmparatorluğuna yerini bırakır. Bu aşamada törellik kanunlara aşırı riayetden doğan yaşam karşıtlığına dönüşür. Şimdi bu aşamaların Tinin kendi-bilgisine ilerlediği fenomenolojik yolculukta nasıl gerçekleştiklerine sırasıyla bir göz atalım.

Güzel Uyum Olarak Törellik

Hegel Tin bölümünün 'Doğru Tin' kısmının ilk iki alt bölümünde Yunan dünyasına dair çözümlemesini Sofokles'in *Antigone* adlı oyununu irdeleyerek gerçekleştirir. Bu tragedya da ortaya koyulan temel gerilim Hegel'e göre Yunan dünyasının çöküşüne neden olan çelişkiyi temsil eder. Hegel ilk alt bölüm olarak 'Törel Dünya'da Yunan dünyasını ıralayan kavramın oluşumunu ve ikinci alt bölüm olarak 'Törel Eylem'de ise kavramın diyalektik harekette ya da deneyimde nasıl ortaya çıktığını ortaya koyar. Yunan dünyasının bir oluşumu olarak 'polis'de ya da kent devletinde insani ve ilahi yasa, şehir ve aile, erkek ve kadın güzel bir uyum halinde var olurlar. Yunan törelliği dinamik dengeye dayalı bir sistem, yaşamın karşıt ve tamamlayıcı törel güçlerinin ya da alanlarının uyumlu sonucudur. Böylece Hegel ilk olarak Yunan dünyasına ilişkin bu kavramın nasıl olduğunu ortaya koyduktan sonra törel eylemde ise bu güzel uyumun nasıl bozulup kendi çöküşünü hazırladığını gösterir.

³³ Hegel, **Phenomenology of Spirit**, 445, s. 266.

Tin ilk olarak *dolaysız törel yaşam* şeklinde kendisini gösterir. Bu törel yaşamda söz konusu dünyanın insanları üstüne çok kafa yormadan buldukları toplumun amaçları ve gelenek görenekleriyle kendilerini özdeşleştirmişlerdir.³⁴ Bu törel uyum bir düşüncenin ya da refleksiyonun eseri değildir; bir başka deyişle dolayimli değil dolaysızdır.³⁵ Bu sebeple de bu aşamadaki toplum ile dolaysız ilişki, duyuşal kesinlikte doğa bilincin nesnesiyle dolaysız ilişkisine benzerdir. Toplumun gelenek ve görenekleri duyuşal kesinlikteki saf varlığın yerini alır.³⁶ Ardından *törel eylemde* söz konusu dolaysızlığın getirisi olan uyum bozulur ve algı aşamasındakine benzer olarak özellikleri ile birlikte şey gibi törel algı için de, eylem pek çok törel ilişki ile birlikte edimsel bir durum kazanır. Törel algıda kendilik ilahi ve insani, aile ve devlet olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlar törel tözün özellikleridir. Bilincin algı aşamasında özellik çokluğunun kendisini özsel tekil ve evrensel karşıtlığına yoğunlaştırması gibi törel algıda da törel momentlerin çokluğu tekil ile evrensellik yasası ikiliği haline gelir.³⁷ *Tekillik yasası* ilahi yasanın savunucusu aileye, *evrensellik yasası* ise insani yasanın savunucusu devlete uygun düşer. Ancak tözün bu ayrımlarının her ikisi de bütünlüğü içerisinde tin olmaya devam eder. Bir başka deyişle duyuşal kesinlik ve algıda şeylerin tekil ve evrensellik belirleniminden başka bir tözü yokken, burada bu belirlenimler yalnızca iki yana ilişkin yüzeysel karşıtlığı ifade eder. Açıkçası bilinç olarak tinin yalın tözünün ikiye bölünmesi sonucu ortaya çıkan alanlardan birinde olmak ayrıca bir diğerinde de olmaktır. Zira ben bir ‘ailenin bireyi’ olduğum gibi ayrıca içinde yaşadığım ‘devletin vatandaşı’yımdır.

³⁴ Yunan dünyasında bireyin devletin törel yaşamıyla dolaysız özedeşliği hakkında Bkz.: Hegel, **Philosophy of History**, s.253.

³⁵ Herhangi bir refleksiyonda bulunmadan toplumun yasalarının bireylerce doğrudan kabul edilmesi olarak Yunan törelliği konusu için ayrıca Bkz.: Timothy C. Luther, **a.g.e.**, s. 123-124; Terry Pinkard, **Hegel’s Phenomenology: Sociality of Reason**, New York, Cambridge University Press, 1994, s. 138; M. J. Inwood, “Hegel, Plato and Greek ‘Sittlichkeit’”, **The State and Civil Society: Studies in Hegel’s Political Philosophy**, Ed. Z. A. Pelczynski, Cambridge University Press, London, 1984, s. 40-41.

³⁶ Stewart, **a.g.e.**, s.299.

³⁷ Hegel, **Phenomenology of Spirit**, 446, s.267.

Tin düzeyinde bireysellik öncekinden farklı bir anlam taşır ve tekil, olumsal bir bilinçten ziyade genel olarak özbilinç anlamına gelir. Evrenselliğin tekillığe nüfuz etmesi gibi tekillik de evrenselliğe nüfuz etmiştir. Bu durumda törel töz edimsel tözdür. Bir başka deyişle tin var olan bilinçlerin çokluğunda gerçekleşir. Bir yanda bireylerde açığa çıkan evrensel olarak ve diğer yanda da evrenselde bir olan bireyler olarak tin kendisini ortaya koyar. Edimsel töz olarak tin bir halktır; edimsel bilinç olarak ise tin bu halkın yurttaşlarıdır. Böylece bu bilinç özüne yalın tinde sahip olduğu gibi bu tinin edimselliğinde de kendisinin kesinliğine sahiptir. Sonuçta bu bilinç doğruluğuna edimsel olmayan bir şeyde değil de var olan bir tinde iyledir.³⁸

Hegel'in antik Yunan'da kent devletinde ortaya çıktığını düşündüğü bu yalın, dolaysız hali içerisindeki törel yaşamın iki alanı vardır. Bunlardan bir tanesi erkek tarafından temsil edilen *özbilinçli insani yasa* olarak bilinen *devlet* ve bir diğeri de kadın tarafından temsil edilen ve *bilinçsiz içkin ilahi yasa* olarak bilinen *aile*dir. Hegel ilk olarak insani yasanın tanımını ortaya koyar. İnsani yasa kendisinin bilincinde olan (ya da özbilinçli) bir edimsellik biçiminde var olur. İnsani yasa halkın gelenek ve göreneklerinde ve devletin hükümlerinde kendisinin bilincinde olan tindir. Evrensellik ve tekillik bağlamında insani yasa evrensel işaret eder. Çünkü onun doğruluğu açıkça kabul edilen ve herkese ifşa edilen hükümdür. Kent devletinin yasaları ve uygulamaları edimseldir ve somuttur. Bir başka deyişle yurttaşlar tarafından özbilinçli bir şekilde tanınırlar. Hegel bu sebeple bu insani yasaya ayrıca *evrenselliğin yasası* der. Bu tamamen açıkça ortada olan törel gücün karşısında ise, bir diğer güç olarak ilahi yasa yer alır. İlahi yasa kendisini ailede gösterir. İnsani yasa bilincin günışığına aitken ailede orataya çıkan ilahi yasa ise bilinçsizliğin karanlık alanına aittir. Özbilinçli eylem hareketi olarak devletin törel gücü karşıtını törel yaşamın kendisini böldüğü diğer yanın yalın ve dolaysız özünde bulur. Devlet bireyseli, yani kendisi-için olanı yönetir. Bu

³⁸ A.e., 447, s.267.

aşamada törel bireysel önceki aşamalardaki gibi yalıtılmış kendisi-için değildir. O ailenin somut özel alanına aittir. Devletin törel gücü kendi yetki ve doğruluğuna sahip olan ailede kendi kuvvetinden başka bir şeyi bulur. Bir başka deyişle kendisine karşı bir etki hisseder. Devletin bir ögesi olarak aile böylece ona karşı durur. Törel tözün kendilerinde var olduğu bu karşıt yanların her ikisi de tam bir tözü ve içeriklerinin tüm momentlerini içerirler.³⁹ Böylelikle hem devlet hem de aile her ikisi de bireyin üzerinde mutlak bir yetkiye sahiptir. Aile ve devlet eşit şekilde yetki sahibidir ve karşılıklı olarak birbirlerini tanırlar. Bu her iki alan, yani aile ve devlet törel tinin kendisiyle sahip olduğu ikili ilişkiyi oluşturur.

Hegel bu iki alanı ortaya koyduktan sonra, ailenin kendisine özgü törel özelliğinin ne olduğuna bakmamız gerektiğini belirtir. Aile dolaysızca törel bir varlık olarak belirlenmesine rağmen, yalnızca üyelerinin *doğal* ilişkisi olmadığında *törel* bir varlıktır. Böylelikle ailedeki ilişki *doğal* bir ilişki olduğu gibi bir o kadar da *tinseldir* ve de yalnızca tinsel olduğunda töeldir. Böylece ailenin törel ilkesini bulmak burada önemli olan yandır. Doğal ilişkiler arzuya ve tikelliğe dayalıdır. Törel ilişkiler ise iyilerini ve amaçlarını bireysel kendisine ait olduğu bütüne yerleştirirler. Aile de tıpkı devlet gibi ortak bir gayeye sahip bir topluluktur. Ancak devlet gerçekte evrensel olanı muhafaza etmeyi amaçlarken aile genel olarak bireysel ile yani bireysel aile mensubu ile ilgilenir. Bu sebeple de aileyi yöneten yasa *bireyselliğin yasasıdır*.⁴⁰

Şimdi ailede tamamen saf törel edim olarak ortaya çıkan şey ölünün gömülmesidir. Bu edimle birlikte aile doğal ilişkinin dışında saf tinsel ilişki yanını ortaya koyar. Bu sonuca ise ölüm üzerine düşünüldüğünde varırız. Ölüm doğa sürecinde bilinçlice yapılan bir eylemin sonucu olarak değil dolaysızca ulaşılmış olan bir durumdur. Böylece bir aile üyesinin görevi bireysel nihai varlığının yalnızca doğaya ait olarak kalmamasını sağlamaktır. Bir başka deyişle ailenin törel

³⁹ **A.e.**, 450, s. 268.

⁴⁰ Stephen Houlgate, **Hegel's Phenomenology of Spirit**, Bloomsbury, London, Bloomsbury, 2013, s.147.

eylemi bu doğal durumu bilinç tarafından istenilen ve onaylanan bir hale dönüştürmektir. Ölümün aile bireyi için önemi ise, onun ancak ölüm ile birlikte olumsal tekilliğinden sıyrılıp evrensel olmasıdır. Bireysel ancak ölümden talihin tikel değişikliklerinden kurtulur ve kendisini tekil ve tamamlanmış bir şekilde toplar ve de yalın evrenselliğinin durgunluğunda huzur içinde yatar. Ölünün gömülmesi ile aile ölen kişiyi doğanın üzerine yükseltir. Ölen aile bireyinin gömülmesi bedeninin hayvanlar tarafından yok edilip doğal süreçte kalmasına engel olur. Gömülme ile birlikte ölen kişi yalnızca tinselleştirilmez ayrıca nakledilir. O bu sayede öldükten sonra alt bölgeler ve onların yok edici kuvvetleri üzerinde hâkim olan ölümsüz topluluğun bir üyesi ya da *daimon* haline gelir. Sonuç olarak bu son görev kusursuz ilahi yasayı ya da bireysele yönelik olumlu törel eylemi meydana getirir.⁴¹

Tinin bu iki yasasını ortaya koyduktan sonra Hegel şimdi de bu iki alanın ayrımlarını, kendi içlerindeki derecelerini ve birbirleriyle ilişkileri ile birlikte birbirlerine geçişlerini inceler. Hegel bu incelemesine ilk olarak devlet (**Regierung**) ile başlar. Topluluk (**Gemeinwesen**) edimsel yaşamsallığına devlette sahiptir. Devlet kendisine geri yansıyan edimsel tindir ya da tüm törel tözün yalın kendiliğidir. Böylece bu yalın güç ya da devlet aileye varlığını ve kendisi-için oluşunu yani bağımsızlığını veren güçtür. Bunun yanı sıra tin aynı zamanda bağımsızlıktan yoksunluk hissini vererek ve de yaşamlarına yalnızca bu bütünde sahip olduklarının farkındalığını sağlayarak tüm parçaları olumsuz bir birlik içinde bir araya getiren bütünün kuvvetidir. Ailelerin kendilerini sivil bütünden ayırma yönünde bir eğilimleri vardır. Devletin, ailelerin kendilerini yalıtma eğilimlerine karşı aldığı önlem *savaştır*. Savaş aracılığıyla devlet ailelerin kurulu düzenini bozar, bağımsızlık haklarını ihlal eder. Savaş aracılığıyla devlet, efendileri olarak ölümlerle yüzleşmeleri için bireyleri zorlar. Böylece savaşta devlet bireylerin yalnızca aile ilişkisinde yaşadıkları doğallığın üzerine yükselip onların tinsel varlıklar

⁴¹ Hegel, **a.g.e.**, 452, s.271.

olduklarını hatırlatır. Tam da bu noktada insani yasa ilahi yasaya geçişini deneyimler. Toplum gücü doğruluğuna ve onanmasına, ilahi yasanın özünde ve yeraltı dünyasında sahiptir.⁴²

Önceden belirttiğimiz gibi ilahi yasa aileyi yönetir. Devletin kendisinde olduğu gibi ailede de çeşitli karşılıklı ilişkilerden bahsedebiliriz. Aile içerisindeki bu ilişki çeşitleri onun edimselliğinin canlı sürecini meydana getirir. Hegel üç aile ilişki tipinden bahseder. İlki koca ile karısı, ikincisi ebeveynler ile çocukları ve üçüncüsü de erkek kardeş ile kız kardeş arasındaki ilişkidir. Burada bizim için önemli olan kız kardeş ile erkek kardeş arasındaki ilişkidir. Çünkü Hegel'e göre diğer iki ilişki çeşidi bir bakıma doğallıktan kurtulabilmiş değildir ve bu sebeple de tam olarak törel olduklarını söyleyemeyiz. Tamamen törel olan aile ilişki çeşidi erkek ve kız kardeş ilişkisidir.⁴³ Erkek ve kız kardeşin aynı kandan oldukları için birbirlerini arzulama durumu olmadığı gibi bağımsızlıklarını yani kendisi-için-varlık oluşlarını da ne bir diğerine verir ne de diğerinden alırlar. Böylece erkek ve kız kardeşin karşılıklı birbirini tanımada tin kendi içerisinde bir dengeye ulaşır. Bu karşıtların mutlu birliğidir.

Hegel bunun ardından kadının diğer aile bireyleriyle olan ilişkilerinde aldığı konuma bakarak yalnızca kadının kız kardeş olarak erkek kardeşle olan ilişkisinin tamamen törel yani herhangi bir arzu ile karışmamış olduğunu ortaya koyar. Hegel'in deyişiyle, "Kadın, kız kardeş biçiminde, törel olana ilişkin en yüksek sezgisel farkındalığa sahiptir."⁴⁴ Kız kardeş aileyi bilinçsiz ve ebedi ilahi yasayla ilişkisinde temsil eder.⁴⁵ Kadının kız kardeş olarak konumlanışında diğer ilişki biçimlerine göre farkını erkek kardeşin kaybının onun için geri alınamaz olmasında bulabiliriz. Böylece de onun erkek kardeşine olan görevi de en yüksek değere sahiptir. Erkek ve kız kardeş arasındaki ilişki ayrıca ailenin bağımsızlığını

⁴² **A.e.**, 455, s.273.

⁴³ **A.e.**, 457, s.274.

⁴⁴ **A.e.**

⁴⁵ Kalkavage, **a.g.e.**, s. 244.

kaybedip devlete geçişinin deneyimlendiği sınırdır.⁴⁶ Ailenin bir ferdi olarak erkek kardeş nihayetinde aileyi terkedecek ve politik yaşamın bir parçası olacaktır. Böylece ailede kazandığı bireysellik bilincinden devlete ait olan evrensellik bilincine geçiş yapacaktır. Erkek kardeş kendisinin farkındalığına sahip ve edimsel törel yaşamı elde etmek ve üretmek adına aileye ilişkin dolaysız, temel bir bakıma olumsuz diyebileceğimiz törelliği bir kenara bırakacaktır. Erkek kardeşin yaşadığı bu geçiş ilahi yasadan insani yasaya geçişin temsilidir.

Ancak kız kardeşin durumuna geldiğimizde ev halkının başındaki kişi ve ilahi yasanın koruyucusu olacaktır ya da zaten bir eş ise bu görevleri yerine getirmeye devam edecektir. Erkek ve kadın olmak üzere bu her iki cins de bu yolla doğal varlıklarını aşarlar ve törel anlamları içerisinde kendilerini gösterirler. Aynı törel tözün iki görünüşü olarak insani ve ilahi yasanın savunucuları olarak kendilerinin üzerine düşen görevi yeri getirirler. Erkek ve kız kardeş ilişkisi, dolaysızlığı içerisinde törelliktir. Henüz bu başlangıç aşamasında tin tözün ya da yasanın özbilinçle dolaysız birliğidir. Böylece tin her iki yasanın dolaysız bir biçimde (doğal olarak) iki cinsten biriyle ilişkili olduğunu görür. Hatırlayacak olduğumuz gibi erkek insani yasa ile kadın da ilahi yasa ile ilişkilidir. Bu iki cinsin kardeşler arasındaki birliği de karşıtların dolaysız birliğini oluşturur. Böylelikle bir yandan Yunan törel dünyasındaki erkek-kadın ayrımı hem tinin iki alanı arasındaki ayrımı hem de birbirlerine geçişlerini ortaya koyar. Sonuç olarak da kadın-erkek, insani yasa-ilahi yasa, aile-devlet hem bir ayrımı hem de dolaysız birbirine geçişi sergiler. Törel tözün momentleri olarak insani ve ilahi yasa böylelikle zorunlu olarak birbirleriyle bağlantılıdır. Hegel'in dile getirdiği gibi, "Koca aile tını tarafından içerisinde özbilinçli varlığını bulacağı topluma (yani ailenin dışına) gönderilir. Bu yolla ailenin toplumda tözüne ve devamlılığına sahip olması gibi, toplum da edimsel varoluşunun biçimsel ögesine ailede sahiptir. Kısaca ne ilahi ne de insani yasa bir diğeri olmadan kendi başına geçerlilik sahibi değildir. İnsani

⁴⁶ Hegel, **a.g.e.**, 458, s. 275.

yasa yaşam sürecinde ilahi olandan ilerler, dünya üzerinde gerçeli olan yasa yeraltındaki yasadan, bilinçli olan bilinçsiz olandan, dolayım dolaysız olandan gelir ve aynı şekilde de geldiği yere geri döner. Diğer yandan yeraltı dünyasının gücü de edimsel varoluşuna dünya üzerinde sahiptir; bilinç yoluyla varoluş kazanır ve etkinlik elde eder.”⁴⁷

Daha önceki bilinç şekli olarak Akıl’da ulaşılmaya çalışılan ancak elde edilemeyen her ne ise bu törel dünyada anlamını bulur. Nesnel olan her şey tinselleştirilir; hatta gördüğümüz gibi doğal olan ölüm bile gömülme ritüeli ile tinsel bir anlam kazanır. Aklın yalnızca nesne olarak kavradığı şey özbilinç olmuş ve özbilincin yalnızca kendi içerisinde sahip olduğu şey şimdi doğru ve edimsel olarak ortaya konulmuştur. Gözlemci olarak aklın yalnızca verili olarak bildiği ve kendiliğın onda yer almadığı şey burada verili töredir; ancak aynı zamanda onu ortaya koyan öznenin eylemi ve işi olarak edimselliktir. Aklın bireysellik bilinç şeklinde, kendi bireyselliğini tatmin etmenin hazzını arayan birey şimdi onu aile içerisinde bulur. Bu hazzın kendisinde kaybolduğu zorunluluk ise toplumunun bir yurttaşı olarak kendisinin özbilincidir. Kalp yasası yurttaşların kalpleri olarak edimsellik kazanır. Kendisini feda eden erdem ise boş bir ideal değil ya da soylu bir niyet değil ailede ve devlette etkin olan edimselliktir. Son olarak ise akıl için yalnızca soyut buyrukları oluşturan ‘şeyin kendisi’ burada gerçek bir içerik kazanır. Bundan böyle o geçerlilik ölçütünü soyut ahlaki yapılarda değil eylemlerde ve gerçek bir toplulukta bulur. Sonuçta Tin olarak özne, Akıl olarak öznenin doğruluğu biçiminde ortaya çıkar; ancak tabii ki de bu ilk ortaya çıkış henüz dolaysızdır bunun dolayım kazanması gerekir. Tinin fenomenolojik yolculuğunda Antik Yunan dünyasının ardından kendisine yabancılaşması ve sonrasında kendisinden emin tin olarak kendisine geri dönmesi ile birlikte dolaysız

⁴⁷ A.e., 460, s. 276. Hegel *Tarih Felsefesi Üzerine Dersler*’de şöyle belirtir: “İlahi olan saygınlığını insani olma saygı göstererek ve insani olan da ilahi olma saygı göstererek elde eder.” Hegel, **History of Philosophy**, s. 239.

ve yalnızca doğruluğunda var olan tin ayrıca kesinlik kazanır ve böylece varlık ile düşünce bir araya gelir.

Antik Yunan dünyasında aile-devlet, insani yasa-ilahi yasa ve kadın-erkek'ten oluşan bütünlük içerdiği bu parçaların hepsinin durağan eşitliğidir. Bu dünyanın her bir parçası bütün içerisinde evinde olan tindir; yani tatminini kendisinin dışında aramayıp onu bizzat kendi içerisinde bulan tindir. Ancak bu eşitlik, içerisinde eşitsizlik meydana geldiğinde ve adalet sayesinde eşitliğe geri döndüğünde canlılık kazanacaktır. Öyleyse bu güzel uyum bazen suç ile bozguna uğrar ancak adalet uyumu geri getirir. Canlılık veren adaletin tinin ikili yaşamına uygun düşen ikili bir doğası vardır. Bir yanda adalet suç işleyerek evrenselden kopan bireysel üzerinde hakim olan evrenselin gücüdür.⁴⁸ Buraya kadar ki incelediğimiz kısım törelliğin doğru tininin kavramı içerisinde ne olduğudur. Bundan sonra bireysellerin eylemi ile birlikte törel dünyanın törel eylem olarak deneyimdeki durumunu inceleyeceğiz.

Eylem ve Bireysellik İle Birlikte Antik Yunan'da Güzel Uyumun Dağılması

Gördüğümüz gibi törel yaşam kendinde herhangi bir içsel uyumsuzluk ile lekenlenmemiş olan dünyadır. Onun işleyişi bir güçten diğer güce dingin geçiştir; bu sayede her biri birbirini muhafaza eder ve diğerini ortaya koyar. Bu törel dünya kendisinde insani ve ilahi yasa olarak uçları barındıran tasımdır. Orta terim ve geçişin somut cisimlenişi evliliklidir. Erkek ile kadının birliği hem bütünüün etkin orta terimini hem de kendisini ilahi ve insani yasaya ayıran unsuru oluşturur. Bu birlik hem insani ile ilahi yasa arasındaki sabit ayrımı hem de onların birbirlerine geçişini ortaya koyar. Şimdi bu iki hareketin birbirleriyle nasıl bir ilişki sergilediklerini ve buraya kadar incelediğimiz dolaysız eşitlik durumunun bizzat onu oluşturan öge tarafından nasıl ortadan kaldırıldığını inceleyeceğiz.

⁴⁸ Hegel, **a.g.e.**, 462, s.277.

Yunan törel yaşamı dolaysız doğruluğu içerisinde bir başka deyişle doğa durumundaki tindir. Bu törel dünyada meydana gelen karşıtlık özbilincin henüz bir tekil/birey olarak hakkını elde edememiş olmasındandır.⁴⁹ Bu aşamada bir yanda evrensel iradeden diğer yanda ise kan bağından oluşan bir ayırım ortaya çıkar. Tinin başlangıcındaki bu tikel bireysel yalnızca gölgemsi bir edimsizlik biçiminde değer görür. Kendilik henüz tekillik olarak kendi hakkı içerisinde ortaya çıkmış değildir.⁵⁰ Güzel törel dünyada aile ve devlet momentleri birbirlerini tamamlarlar. Bu törel dünya kavramında eylem meydana gelmediği için edimsel kendilikten de bahsedilemez. Ancak eylem⁵¹ ile birlikte trajik⁵² çelişki bu dünyanın içine girer ve onu başlangıcındaki dolaysızlıktan ötürü çöküşüne doğru götürür. Böylece töz bu dünyanın bilincinde özbilince kader olarak gözüktür.⁵³ Eylem ile birlikte bireyselliğin ortaya çıkması dolayısıyla kavramdaki uyumlu törel dünya düzeni bozulur. Tinin aslında iki yanı olarak ortaya çıkan insani ve ilahi yasa erkek ve kadında temsillerini bularak eylem alanında birbirlerine karşıt olurlar. Dolaylıktan

⁴⁹ Laurentiis'in belirttiği üzere Hegel antik Yunan dünyasının öznel özgür iradenin törel gerçekleşiminden bir haber olduğunu belirtir. Zira Sokrates'in Atina devleti tarafından ölüme mahkum edilmesi de bu düşünce yapısının sonucudur. Bkz.: Allegra de Laurentiis, "Spirit without the Form of Self", **Hegel and History**, Ed. Will Dudley, Sunny Press, Albany, 2009, s. 135. Burada Yunan dünyasında öznel özgür iradenin olmaması olgusunu Hegel bir başka şekilde Yunan'da bireysel vicdanın olmaması olarak değerlendirir. Açıkçası bireyin ait olduğu tözsel bütünden kendisini soyutlayıp kendi kanısına göre verilen değerleri sorgulayıp iyi ile kötünün değerlendirmesini kendisine göre yapmasını tanımlayan kavram bireysel vicdandır. Bu kavram ise Hegel'e göre antik dünyada değil ancak modern dünyada kendisini ortaya koyabilmiştir. Antik Yunan'da özneliğin olmayışına dair Hegel'in genel tanımlamaları için Bkz.: Hegel, **History of Philosophy**, s. 253-254.

⁵⁰ Hegel, **Phenomenology of Spirit**, 464, s. 279.

⁵¹ Eylem törel yaşamın her iki alanının bağlı oldukları ve kendilerinden daha büyük olan kuvveti uyandırır. Bu büyük kuvvet Kader'dir (**Schicksal**). Mutlak bilgi momentinde bu Kader dünya-tarihi olarak ortaya çıkacaktır. Hegel'e göre kader, törel bütünü dışarıdan işgal etmez. Aksine kader bireysel karakterinden doğan iç zorunluluktur, bkz.; Kalkavage, **a.g.e.**, s.248.

⁵² Erken dönem eserlerinde ve Jena yazılarında Hegel tını ya da mutlağı trajik olarak düşünür. Bunların arasından özellikle Bkz.: G.W.F. Hegel, **Natural Law: The Scientific Ways of Treating Natural Law, It's Place in Moral Philosophy and It's Relation to the Positive Sciences of Law**, Çev. T. M. Knox, Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 1975, s. 104-5, 108. Hegel bu sayfalarda trajedinin tinin yaşamının tam da kendisini ifade ettiğini ortaya koyar.

⁵³ Hyppolite, **a.g.e.**, s.350.

yoksun olmanın neticesinde her iki yasanın da kararlı ve inatçı temsilcileri olarak ortaya çıkan bireyler, özde bir olan bu yasaların dolayımını yerine getiremedikleri için hem kendilerinin ve böylece de ait oldukları dünyanın da sonunu getirmiş olurlar. Ancak tabii ki de fenomenolojik yolculukta bu bir son değil aksine söz konusu dolaysızlığın ortadan kaldırılacağı ileri bir düzeye doğru gelişim olacaktır.

Törel eylem için Hegel, Yunan dünyasında yukarıda bahsettiğimiz insani ve ilahi yasa karşıtlığını en iyi temsil eden eser olarak Antigone⁵⁴'yi gösterir. Antigone'nin kusursuz bir trajedi olmasının sebebi söz konusu çatışmanın kişisel tutkularından dolayı değil bizzat yasanın zorunlu ihlalden doğması ve çatışmanın ayrıca iki hak/yasa arasında meydana gelmesidir.⁵⁵ Ayrıca buradaki çatışma tutku ve görev arasındaki bir çatışma olmadığı gibi tek bir bilinçte gerçekleşen iki görev arasındaki çatışma da değildir. Lauer'in de dile getirdiği gibi her biri tek bir göreve sadık olan ve bunun sonucunda da her ikisinin de birbiriyle uzlaşmaz bir çatışma içerisinde olduğu iki bilincin çatışmasıdır.⁵⁶ Burada törel yaşama ait iki yasa ve bu yasaların temsilcileri olarak erkek ve kadın kendilerine düşen görevi üzerlerinde düşünmeden dolaysızca yerine getirirler.⁵⁷ Bu iki törel bilinç ne yapılması gerektiğini daha şimdiden bilirler.⁵⁸ Yasalar ile bu dolaysız özdeşleşme ayrıca bunun doğal olduğunu da gösterir. Doğa şartlara ya da seçime bağlı olmadan, bir yasayı bir cinse diğerini de diğer cinse yükler. Böylece tinin iki törel gücü

⁵⁴ Hegel *Estetik'de* bu eseri “bu tarz sanatın en büyük ve doyurucu eseri” olarak tanımlar. Bkz.: Hegel, **Aesthetics**, C:2, s.1218.

⁵⁵ *Felsefe Tarihi Üzerine Dersler*'de Hegel Sokrates'in suçlanma ve ölümünü de aynı nedenlerden dolayı trajik olarak tanımlar. Bkz.: Hegel, **Lectures on the History of Philosophy**, C:1, s.446.

⁵⁶ Quentin Lauer, **A Reading of Hegel's Phenomenology of Spirit**, Fordham University Press, 1993, s.211.

⁵⁷ Bu konuda Bkz.: Hegel, **Philosophy of Right**, 150, s. 193-194.

⁵⁸ Terry Pinkard'ın da belirttiği gibi burada bu olayı trajik kılan şey her iki bireyselin de (Kreon ve Antigone) ne yapılması gerektiğini bilmeleri ve her iki yanın da kendine göre haklı olmasıdır. Bkz., **Hegel's Phenomenology**, s.144.

kendisine hem bireysel bir varoluş verir ve hem de bu iki cinsten kendisini edimsel kılar.⁵⁹

Törel düzende bir başka deyişle kavramda kendinde olarak var olan tinin iki gücü özbilinçte, yani bireylerde açıkça var olur. Kadın ve erkekte cisimleşen törel bilincin iki ayrı yasası bu aşamadaki dolaysız ilişkiden ötürü eş değer özsellikte görülmezler. Kadın ya da erkeğe ilişkin törel bilinç iki güçten birini kararlı bir biçimde savunduğundan yalnızca yasalardan biri özsel olacak diğeri ise özsel olmayacaktır. Bu durum söz konusu trajik çatışmanın özünü kavramak için son derece önemlidir. Çünkü bu karşıtlık zorunludur; zira törel bilinç karakter olduğundan ötürü özbilinç yasalardan yalnızca bir tanesini yasa olarak kabul edecektir. Bu sebeple de karşıtlık, görev ve haktan yoksun edimsellik arasında meydana gelen talihsiz bir çarpışma şeklinde belirir. Törel bilinç böylelikle doğruyu bir yana yanlışı ise diğeri yana yükler. Ardından da kuvvete ya da zekaya başvurarak kendi yasasını diğeriye diretir.⁶⁰ Örneğin Hegel'in bu kısımda incelemesine model aldığı Sofokles'in Antigone adlı tragedyasında, ilahi yasanın savunucusu Antigone'ye göre diğeri yan olarak Kreon'un hükümleri yalnızca insan kapisine dayalı görülürken, insani yasanın savunucusu Kreon'a göre diğeri yan olarak Antigone de kendi hükmünde ısrar eden bireysel inatçılığı ve itaatsizliği şeklinde belirir.⁶¹

Böylece törel eylem bilinen ve bilinmeyen (**das Gewußten und des Nichtgewußten**) arasındaki karşıtlığı ortaya çıkarır. Bu ayrım törel dünya düzeninde bilinçli olan ve bilinçli olmayan şeklindeki karşıtlığa benzerdir. Bu törel eylemin doğurduğu karşıtlıkla birlikte törel özbilincin mutlak hakkı özün ilahi hakkı ile çatışır. Kendisini iki yasaya ayırmış olan törel özün yasalarından birini mutlak sayıp diğeri haksız görmek ile iki yasanın savunucuları ilk başta eyleme geçerken bilmedikleri edim yüzünden yıkıma uğrarlar ve ancak eylemlerinin

⁵⁹ Hegel, **Phenomenology of Spirit**, 465, s.280.

⁶⁰ Hyppolite, **a.g.e.**, s.358.

⁶¹ Hegel, **a.g.e.**, 466, s.280.

sonucunda bilme seviyesine ulaşırlar. Örneğin Kreon, sonunda aile hakkını tanıırken Antigone de şehrin hakkını tanır. Törel bilinç olarak, her iki birey de savundukları yasanın mutlaklığında direttiklerinden ve törelliğin bütün özünün hakkını göremediklerinden dolayı sonunda özün ilahi hakkı tarafından yıkıma uğrarlar. Onların başlangıçta mutlak hakkı bildikleri varsayımı mutlak hakka dair bilgisizliklerini gördüklerinde ortadan kalkar. Sonuçta ise Antigone ve Kreon dolaylı olarak bilinebilecek olanı dolaysızca bildiklerini sanmakla kendi yıkımlarını kendi eylemleri ile hazırlarlar. Böylece de edim ile birlikte kusur ortaya çıkmış olur. Zira edim bizzat yapanın eylemidir ve yapılan eylem de onun içsel doğasıdır. Bu durumda kusur aynı zamanda suçtur. Çünkü yalın törel bilinç olarak birey bir yasaya yüzünü dönerken diğer yasaya sırtını döner ve sırtını döndüğü yasayı edimi ile çiğner. Örneğin Antigone ve Kreon eylemelerinin trajik sonucunda görürler ki mutlak hak üzerine olan bakış açıları yalnızca tek yanlı bakış açısıdır. Bildiklerini sandıkları şeyi, aslında bilmediklerinin ortaya çıkmasıyla birlikte eylemleri de kusura ve suça dönüşür.

Eylemde bulunuşuyla birlikte törel özbilinç aslında ne yaptığını deneyimler. İnsani yasanın savunucusu olarak erkek ve ilahi yasanın savunucusu olarak kadının kendilerine dolaysızca bağlı olan her iki yasanın aslında özde karşıtıyla bir olduğu ortaya çıkar. Bu çarpışma her iki yanın da yapmak zorunda olduklarını yapmaları ve her ikisinde tek yanlı bakış açılarında haklı olduklarını diretmelerinden ötürü trajiktir.⁶² Bilgileri bütünsel değil tek taraflıdır. Özün her iki yanın birliği olduğunu bu tek yanlı bilgi anlayışlarından ötürü kavrayamamaktadırlar. Kuvvet bölümünde kuvvetlerin oyununda olduğu gibi burada da törel özbilince sahip bireyler arasında karşılıklı bir kışkırtma vardır. Birinin kendisini dışavuruşu bir diğerini de kışkırtır ve açığa serer. Böylece her iki yanın da düşündüğünün aksine bu çarpışma ‘talihsiz bir çarpışma’ değildir; bizzat

⁶² Pinkard, **a.g.e.**, s.144.

bu törel özün doğasında içkindir.⁶³ Antigone ve Kreon'dan örnek verecek olursak, Kreon'un insani yasaya uygun olarak Antigone'nin erkek kardeşlerinden birini şehre karşı ihanette bulunduğu gerekçesiyle gömülmemesi yönünde verdiği hüküm ilahi yasanın ihlalidir ve böylece ilahi yasanın savunucusu olarak Antigone'yi erkek kardeşinin gömülmesi yönünde kışkırtır. Böylece her iki yan da tek yanlı bilgilerinden ötürü törel özün bütününe göremedikleri için savundukları yasanın karşıtı olarak gördükleri yasayı çiğner ve suç işlerler. Ancak bu eylemin sonucunda ortaya çıkan şey ise her iki yanın da bildiklerinin yanında bilmediklerine ilişkin de farkındalığın oluşmasıdır. Hegel burada buna iyi bir örnek olarak Oedipus'u gösterir: "Oğul kendisine haksızlık etmiş ve ardından katlettiği adamın babası olduğunu bilmediği gibi ne de evlendiği kraliçenin annesi olduğunu bilmiştir."⁶⁴ Ancak eylemin sonunda aslında ne yaptığının farkına varır ki bu da ardından suçu ve cezayı getirir. Suçunun bilinci neticesinde suçu işleyen kişi suçunu inkar edemez. Hegel'in söylediği üzere, bir edimin önemi hareketsiz olanı hareketli kılmasında ve yalnızca olanak halinde olanı da açığa çıkartmasındadır. Böylece de bilinçsiz olan ile bilinçli olanı, var olmayan ile var olanı birleştirir. Eylem ile birlikte ortaya çıkan ikilik eylemin tamamlanmasıyla birlikte ortadan kaybolur.

Bununla birlikte Oedipus'da olduğundan ziyade Antigone'de trajik törellik çok daha tam olarak kendisini gösterir ve buradaki suç çok daha bağışlanamazdır. Çünkü Antigone babası Oedipus'dan farklı olarak kim olduğunu, hangi yasaya bağlı olduğunu ve hangi yasaya karşı olup onu ihlal ettiğini bilmektedir. Törel eylemin sonucunda ise bakış açıları değişir; her iki yanda karşıt olarak gördükleri yanın kendi edimselliği ve doğruluğu olduğunu anlar. Bir başka deyişle Kreon'un Antigone'nin doğruluğu olduğu gibi Antigone de Kreon'un doğruluğudur. Eylem doğrudan edimsellik ile tözün birliğini açığa serer; edimselliğin özün bir ilineği değil bizzat özle bir olduğunu ifşa eder. Böylece törel bilinç karşıtını kendisinin

⁶³ Bkz.: Hegel, *Aesthetics*, 1, s. 464.

⁶⁴ Hegel, *a.g.e.*, 469, s.283.

edimselliği olarak bilmeli ve kusurunu da kabul etmelidir.⁶⁵ Bu kabulün ardından törel gaye ile edimsellik arasında bir çatışma olmayacaktır. Ayrıca bireyin kendi bakış açısının eksikliğini kabul etmesinin sonucunda karşılık olarak birbirlerini tanımaya ilişkin trajik bir deneyim yaşayacaklar ve her ikisi de ortadan kalkacaktır. Birinin doğruluğunun diğerinde olması o bireyin kusurlu ve suçlu olduğunu farketmesidir. Her iki bireyin de yıkıma uğraması, onların suçlarının farkındalığına bir cevaptır. Kusurlu eylemlerinin farkındalığında kusurlarını kabul ederek törel yasaya geri dönüşü deneyimlerler. Eylemi gerçekleştirenin varlığı kendisine dolaysızca bağlı olduğu töz olarak törel yasaya aitliğine bağlıdır. Ancak karşıt yasayı kabul etmesiyle birlikte edimsellik kazanmaktan ziyade edimselliğini kaybeder. Tözün onun *pathos*'u olarak bireyselde ortaya çıktığı ve bireyselin töze canlılık veren şeklinde belirttiği doğrudur. Ancak törel bireysellik doğrudan ve içsel olarak evrensel yanıyla birdir ve sadece onda var olabilir. Böylece de bu törel gücün karşıtı tarafından yıkımını engelleme gücüne sahip değildir. Törel güçlerin ve de onları harekete geçiren bireylerin hareketi hakiki sonlarına yalnızca her iki tarafta aynı yıkıma uğradığında ulaşır. Çünkü bu güçlerin herhangi birinin diğeri üzerinde bir üstünlüğü yoktur. Böylece onlar bir *kendilikten* yoksundur. Eylemde bulunurken onlar kendilik ancak çeşitli kendilik sahibi varlıklar olarak mevcutturlar ki bu da kendiliğin birliği ile çelişir ve sonuçta onların haksız oluşlarını ortaya koyar ve zorunlu yıkımlarına neden olur. Törellik böylece *kendilikten yoksun tözdür*. Mutlak hakkın tam olarak açığa çıkabilmesi için her iki yanın da çöküşü zorunludur. Bu her iki yanın yıkımıyla birlikte bu her iki yanı da içine çeken olumsuz güç ya da her şeye gücü yeten ve haklı olan *Kader* olarak törel töz sahneye çıkar.⁶⁶

⁶⁵ A.e., 470, s.284.

⁶⁶ A.e., 472, s.285.

Antik Yunan Dünyasından Roma Dünyasına Geçişin Diyalektiği

Hegel şimdi Yunan törelliğinin çöküşüyle birlikte onun Roma'ya geçişinin diyalektiğini ortaya koyar. Bu açıklamada üzerinde durduğu olay ise Kreon ve Antigone'nin eylemlerinin sebebi olarak iki erkek kardeş olan Eteokles ile Polyneikes'in birbirleriyle olan savaşıdır. İlki şehri savunurken, ikincisi ise iktidarı ele geçirmek adına şehre saldırır. Burada bu iki erkek kardeşin birbirleriyle olan savaşını Hegel doğa ile özbilinç arasındaki karşıtlığın bir örneği ve de ilahi ile insani yasa arasındaki karşıtlığın başlangıç noktası olarak yorumlar.⁶⁷ Ailenin genç bireyi bilinçsiz aile tininden ayrılır ve toplumun bir bireyi haline gelir. Ancak Hegel burada iki erkek kardeş biçiminde ortaya çıkan bireyselliğin doğanın bir olumsuzluğu olduğunu dile getirir. Doğanın olumsuzluğu olarak hangisinin önce ya da sonra doğduğuna bakılmaksızın toplumsal törel yaşama girdiklerinde, halk tininin birleştirici ruhu ya da benliği olarak devlet bireyselliğinin ikililiğini hoş görmez.⁶⁸ Her ne kadar bu diyalektik harekette her iki erkek kardeşin durumu olumsal bir özellik taşısa da insani bakış açısından güç sahibi olan ve şehri savunan erkek kardeş haklıyken diğeri haksız sayılır. Sonuçta her iki kardeşin de devlet idaresinde eşit hak iddialarıyla birlikte çatışmaya girmeleri her ikisinin de ölümüyle son bulur. Ancak tek yanlı bakış açısının sonucunda iki erkek kardeşin ölümünün ardından insani yasanın savunucusu Kreon, erkek kardeşlerden şehri savunanı gömerek onurlandırırken, diğeri ise gömülmekten men ederek ilahi yasayı çiğnemiş olur. Ancak tek taraflı bilgi sahibi olması bakımından kendisini haklı görse de sonuç kendisinin de acı çekmesiyle sonlanacaktır. Sonuçta törellik, doğa üzerinde zafer kazanan tin olarak galip gelen yandır. Bu ayrıca evrenselin bireysel üzerindeki zaferidir. Her iki kardeşin ölümüyle birlikte çatışmanın doğal zemini ortadan kalkar. Aslında bireysellik burada kendi kendisini yok eder.⁶⁹ Ancak evrenselin ya da devletin bireysellik ya da aile üzerindeki bu zaferi aslında onu ilahi yasayla bir

⁶⁷ Hyppolite, **a.g.e.**, s.362.

⁶⁸ Hegel, **a.g.e.**, 473, s.285.

⁶⁹ Kalkavage, **a.g.e.**, s.253.

çatışmaya sokar. Çünkü ikincisi de tıpkı birincisi gibi özsel güçtür ve aslında olan şey ise bilinçsiz tinin bilinçli tin tarafından yok edilmesi değil ona haksızlık etmesidir.

İki kardeşin olumsal bir biçimde meydana gelen savaşının ardından ise şimdi ilahi ve insani yasa arasında ortaya çıkan savaş şehrin üstesinden gelemeyeceği bir savaştır. Anlama yetisinde kuvvetler oyununda gömü olduğu gibi burada da kuvvetlerden bir yan diyebileceğimiz insani yasanın savunucusu olarak Kreon Antigone'nin erkek kardeşi Polyneikes'in gömülmesini yasaklayarak diğer gücü kıskırtmış ve böylece bir bakıma kendisinin de sonunu tayin etmiştir. Bu kuvvetlerin her ikisinin de özsel olması sebebiyle hiçbiri birbiri üzerinde hakimiyet kuramamış ve sonuçta bu diyalektik hareket kendisini bir diğer dünyaya yani Roma İmparatorluğu'na götürmüştür. Bu deneyimin sonunda Kreon herkesçe görülen tinin kökünün yeraltı dünyasında olduğunu öğrenir ve aslında kazanıldığı düşünülen zafer yıkımın kendisidir. Savaş törel toplumun nihai doğruluğu olarak ortaya çıkar. Ancak savaş şans ve kuvvetin egemen olduğu bir olaydır. Toplumun birliği ve varlığı savaşta yalnızca güce ve şansa dayanır. Şehir kendi başına kendisini muhafaza edemez. Bu sebeple de o daha şimdiden çöküşüne yazgılıdır.⁷⁰ Böylece toplumsal tinin ya da devletin, aileleri ve onların ilahi koruyucularını içinde tüketmesine benzer olarak toplumun yaşayan tini de kendi bireyselliğine yenik düşer ve evrensel toplum tarafından yok edilir. Böylece bireysel şehirler çok daha kapsayıcı ancak ruhsuz ve ölü olan yalın evrensellikte aşırlar. Sonuçta Tinin törel biçimi yiter ve yeni bir şekil ortaya çıkar.

Yunan törelliği için yasa verili ve doğaldı. Bu yasa erkek ve kadın arasındaki doğal ayrıma göre belirlenmekteydi. Tam da bu doğal dolaysızlık Yunan tininin çökmesine neden olan bozulmanın kaynağıdır. Yunan törel dünyasında zıtların birliği ya da denkliği olarak ailenin bilinçsiz dinginliği ile sivil etkileşimin hareketli dinginliği vardı. Ancak eylem ile birlikte bu uyumdaki çatışma kendisini

⁷⁰ Hegel, **a.g.e.**, 475, s.289.

gösterdi. Bir yanda politik toplum olarak tin ile diğer yanda aile hakkı olarak doğa arasında bir çatışma ortaya çıktı. Şimdi tüm bu diyalektik hareketin sonucunda antik Yunan'ın yerine doğallığın ve dinginliğin olmayışı olarak Roma İmparatorluğu ortaya çıkar. Bu aşamada töz, bireylerde yaşayan bir tin olarak bulunmaz; yalnızca onlardaki biçimsel evrenseldir. Toplumu oluşturan bireyselliklerin yalın katıksızlığı noktalar çokluğuna ayrılır.⁷¹ Yunan törel dünyasında eksik olan *kendilik* Roma İmparatorluğu'nda kendisini gösterecektir. Bununla birlikte kendilik henüz dolaysız evrensel olarak var olur. Bir başka deyişle bu *kendilik* kendisini kendinde ve kendisi-için geçerli olan *soyut kişi* şeklinde bilir. Bu bilgi durumuyla birlikte antik Yunan dünyası Roma dünyasına geçişi gerçekleştirir ve Bilinç için yeni bir aşama başlar. Roma dünyasında ise bilinç, kişilerin mutsuz bilinci olarak kendisine yabancılaşır. Roma dünyasında bu kendine yabancılaşma maruz kalman bir şeydir. Ancak bu maruz kalmanın belirlenimli olumsuzlamasında tin kendilik-sizliğini ve kendisine yabancılaşmayı evrensel kendiliği elde etme gayesi için bir zorunluk olarak koyar.⁷² Böylece antik Yunan törelliğinde geçerli olan doğruluk, Roma dünyasının deneyimi sonucunda bundan böyle artık dünyada dolaysızca verili değildir. Tine verili olan dünya şimdi tinin kendisi için kıldığı dünyayla yer değiştirir. Böylece Roma dünyasının ardından gelen bilinç, verili dolaysızlığını kaybetmiştir. Yeni bilinç şekli olarak kültür dünyası önceki dolaysız tözselliği şimdi kendisinin dışında arayan bir bilinç şekli olarak var olacaktır. Bu yeni aşama antik Yunan dünyasının kendindeliğine karşı olarak kendisi-için ya da kendisine yabancı olan tine aittir. Bilincin bu diyalektik hareketi fenomenolojik yolculuğun en son aşamasında tinin bir kendilik olarak kendisinin bilgisine ulaştığı ve kendisine yabancılaşmasından tekrardan ama bu defa daha zenginleşmiş olarak kendisine döndüğü noktaya dek devam edecektir.⁷³

⁷¹ A.e., 476, s.289.

⁷² Kalkavage, a.g.e., s.259.

⁷³ Hegel Roma dünyasını incelemeye başladığı "Yasal Statü" kısmına girişte antik Yunan'dan Roma dünyasına geçişi şu şekilde betimler: "Bireysellik ve tözün canlı dolaysız

Sonuç

Gördüğümüz gibi törel dünyada tin dolaysız olarak varolur. Bir başka deyişle bireysellik ya da özbilinç ile tözün dolaysız ama canlı bir birliği söz konusudur. Bu dünyanın kavramsallığında birey ile ait olduğu bütünlük arasında öznenin kendisini bütünden soyutlayacağı bir bilinç durumu henüz yoktur. Bu aşamada birey toplumsal tözün ya da tinin edimselleşmesinin aracı olduğu gibi toplumsal töz de bireyin var oluşunun koşulu olarak var olur. Bedenselleşmiş tin ve tinselleşmiş duygusallık olarak Yunan dünyasında, bireysellik devlet yapıları ve Tanrıları bakımından da belirgindir. Ancak bireysellik burada kendi ilgileri bakımından bir bireysellik değil törel tözün genel amaçsallığına katkı bakımından ya da zaten o törel tözün edimselleşmiş tekilliği olması bakımından bireyseldir. Yani devlet, aile, yasa ve din bireyselini gayesidir. Antik Yunan'da birey bu tözsel değerlerden kendisini soyutlayıp onlar üzerinde sorgulamada bulunan bir özbilinç olarak var olmaz. Her ne kadar bu dünyada bireyler Hegel'in görüşüne göre doğu toplumunda olduğu gibi soyut evrensel tözün içinde kaybolmuş olmasalar bile yine de öznel içsellik bilinci henüz Yunan dünyasının edimselliği değildir. Törel tözüyle dolaysız bir birliğe sahip olan bir özbilinç olarak bireyin öznel içsellikğine dönüşüyle birlikte Yunan dünyasının da çöküşü gerçekleşir. Bu içsel öznellik ya da kendisini dolaysız törel tözünden soyutlama yetisine sahip olmayan antik Yunan tını eylem ile birlikte edimsellik kazanan bireysellik ilkesiyle mücadele edemez ve onu bastıramaz. Sonuç ise evrensel ile tekil arasında gerçekleşen çatışmanın uzlaşsızlığı ve bu sorunun çözümü için tinin bir sonraki bilinç şekline geçme zorluğudur. Böylece bu şekilde dolaysız varoluş tınıne uygun olmadığı için güzel tinsel bireyselliğin çöküşüne tanık oluruz. Henüz antik Yunan dünyasında kendisini göstermemiş olan kendilik yaşanan deneyimin sonucunda bu dünyanın ardından sahneye çıkan Roma dünyasında ilk kez belirir. Gelgelelim bu dünyada da kendilik

birliğin kendisine geri çekildiği evrensel birlik bireysellerin tözü olmaya son vermiş olan ve kendisinde şimdi bireysellerin ayrı birer kendisi-için-varlığa sahip olarak kendilik ve töz değeri taşıdıkları ruhsuz topluluktur.” Bkz. Hegel, **Phenomenology of Spirit**, 477, s.290.

henüz ortaya çıktığından sadece soyut, yasal bir kendilik şeklinde varolur. İçsel öznellik bilinci Roma İmparatorluğu'nda edimsellik kazanır. Ancak bu durum aslında bilincin mutsuz bilinç olarak sonuçlanmasını doğurur. Zira antik Yunan dünyasında her ne kadar başlangıç ve seviyesinde ve dolaysız olarak var olsa da törel töz ile bireyselin canlı bir birliği vardır. Bu dünyada birey bulunduğu bütünlüğe yabancı değildir; onun yaşayan canlı organik bir parçası olarak vardır. Bununla birlikte antik Yunan dünyasında bireysellik bilincinin olgunlaşmamış olması, uzlaşmaz çatışmalara sebep olmuş ve bu dünyanın sonunu hazırlamıştır. Böylece tüm bu bireysellikleri ait olduğu törel tözden kopartmış olan soyut evrensellikte kendilik ya da içsel öznellik düşüncesi varlık kazanmış olsa da bu önceki dünyanın canlı birliğinin kaybolması ve bireyin dolaysızca verili olarak sahip olduğu içerikten soyutlanıp yaşadığı dünyaya yabancılaşmasına ve bu dünyada tekrar içeriğini kazanmaya çalışmasına neden olmuştur. Böylece dolaysız ve kendinde uyum içerisinde olan tin dağılmış ve kendisi-için olmuş böylece de kendisine yabancılaşmış yeni bir bilinç şekline ilerlemek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte bu bölünme ve ilerleyiş biçimi zorunludur. Zira tin dolaysızlığında kalamaz. Doğası bakımından tin kendisini yalınlığında bölüp tekrardan başkasında kendisini bularak kendisine geri dönme hareketidir. Bu durumda antik Yunan dünyasının güzel uyumu da olumsal değil zorunlu bir biçimde yıkıma yazgılıdır. Tinin bütünselliği bakımından bu hareket biçimi tinin tin olarak bilincine varması ya da özgürleşmesi açısından bizzat kendi içerisinden uyguladığı içsel zorunlu diyalektik harekettir. Böylece her ne kadar tinin, kendisini evinde hissettiği antik Yunan dünyasının dolaysız varoluşundan kopması mutsuz bilincin sebebi olsa bile, yine de tinin henüz farkında olmadığı ama içsel olarak zorunlu olup bizzat kendisine uyguladığı bu şiddet tını tekrardan kendisine geri döndürecektir. Bu durumda şunu da söyleyebiliriz ki bütünü kendisine içsel olan olumsuzluk ya da kendisini bölme hareketi, sistemin bir kusuru değil tam tersine sistemin hakiki bütünselliğinin gereğidir. Bu da bizi Hegelci sistemin dairesel yapısına götürür ki Hegelci anlamı ile tin tam da bu hareketin kendisidir.

KAYNAKÇA

- Hegel, G.W. F. *Lectures on the History of Philosophy*, Çev. E. S. Haldane ve Frances H. Simson, 3c., London, Kegan Paul, Trench Trübner and Co., LTD.,1892, 1894, 1896.
- Hegel, G.W.F., *Philosophy of History*, Çev. J. Sibree, New York, Dover Publications, 1956.
- Hegel, G.W.F., *Natural Law: The Scientific Ways of Treating Natural Law, It's Place in Moral Philosophy and It's Relation to the Positive Sciences of Law*, Çev. T. M. Knox, Philadelphia, University of Pennysylvania Press, 1975.
- Hegel, G.W.F., *Aesthetics: Lectures on Fine Arts*, 2c., Çev. T.M. Knox, Oxford, Oxford University Press, 1975
- Hegel, G. W. F., *Phenomenology of Spirit*, Çev. A.V. Miller, Oxford University Press, 1977.
- Hegel, G.W.F., *Hegel's Philosophy of Right*, Çev. T. M. Knox, New York, Oxford University Press, 1978.
- Hegel, G.W.F., *Hegel: Political Writings*, Çev. H.B. Nisbet, Ed. Laurence Dickey and H.B. Nisbet, Cambridge University Press, 1999.
- Hegel, G.W.F., *Spirit: Chapter six of Hegel's Phenomenology of spirit, with introduction, notes, and commentary*, Ed. Daniel E. Shannon, Çev. the Hegel Translation Group, Trinity College, University of Toronto, Hackett Publishing Company, 2001.
- Houlgate Stephen, *Hegel's Phenomenology of Spirit*, Bloomsbury, London, Bloomsbury, 2013.
- Hyppolite Jean, *Genesis and Structure of Hegel's Phenomenology of Spirit*, Çev. Samuel Cherniak ve John Heckman, Evanston, Northwestern University Press, 1974.

- Inwood, M. J., "Hegel, Plato and Greek 'Sittlichkeit'", *The State and Civil Society: Studies in Hegel's Political Philosophy*, Ed. Z. A. Pelczynski, Cambridge University Press, London, 1984, s. 40-54.
- Kalkavage Peter, *The Logic of Desire: An Introduction to Hegel's Phenomenology of Spirit*, Philadelphia, Paul Dry Books, 2007.
- Laurentiis Allegra de, "Spirit without the Form of Self", *Hegel and History*, Ed. Will Dudley, Sunny Press, Albany, 2009, s. 135-154.
- Lauer Quentin, *A Reading of Hegel's Phenomenology of Spirit*, Fordham University Press, 1993.
- Luther Timothy C., *Hegel's Critique of Modernity: Reconciling Individual Freedom and The Community*, Lexington Books, New York, 2009.
- Pinkard Terry, *Hegel's Phenomenology: Sociality of Reason*, New York, Cambridge University Press, 1994.
- Stewart Jon, *The Unity of Hegel's "Phenomenology of Spirit": A Systematic Interpretation*, Evanston, Illinois, Northwestern University Press, 2000.